

**MAHMUDXO'JA BEHBUDIY- JADIDCHILIK YARATILISHI.****Nabieva Bahriniso**

University of Business and Science

Ijtimoiy Gumanitar Fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14977781>**ARTICLE INFO**

Qabul qilindi: 20-Fevral 2025 yil
Ma'qullandi: 25- Fevral 2025 yil
Nashr qilindi: 28- Fevral 2025 yil

KEY WORDS

Jadidchilik, Mahmudxo'ja Behbudiy, ma'rifatchilik, yangi usul maktablari, islohot, matbuot, adabiyot, taraqqiyot.

ABSTRACT

Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning jadidchilik harakati rivojlanishidagi o'rnini, uning islohotchilik g'oyalari va faoliyati yoritiladi. Behbudiy jadidchilikni shakllantirish va targ'ib etishda katta hissa qo'shgan bo'lib, yangi usul maktablarini tashkil etish, matbuot va adabiyot orqali xalqni ma'rifatga chorlash kabi faoliyatlari bilan tanilgan. Ushbu maqolada uning jadidchilik harakatidagi o'rnini, fikrlari va amalga oshirgan ishlari tahlil qilinadi.

Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919) O'rta Osiyoda jadidchilikning asoschilaridan biri bo'lib, 20-asr boshidagi ma'rifiy harakatning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Ushbu maqolada Behbudiyning ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida jadidchilik rivojiga qo'shgan hissasi, musulmon jamiyatini modernizatsiya qilish va ta'lim tizimini isloh qilish g'oyalari ko'rib chiqiladi.

Uning publitsistik va adabiy faoliyati tahlili, jumladan, ilk o'zbek gazetasi "Samarqand"ning nashr etilishi va an'anaviy jamiyat muammolariga bag'ishlangan "Padarkush" pyesasiga alohida e'tibor qaratilgan. Muallif Behbudiyning O'rta Osiyo intellektual elitasiga ta'siri, rus va usmonli islohotchilari bilan o'zaro munosabatlari, uning g'oyalari konservativ doiralar tomonidan qarshilik ko'rsatish sabablarini o'rganadi.

Maqolada jadidchilikning kuchayishi va keyinchalik bostirilishiga sabab bo'lgan asosiy omillar, shuningdek, Behbudiy merosining zamonaviy tarixiy ilm-fan nuqtai nazaridan ahamiyati yoritilgan. Topilmalar uning mafkurachi sifatidagi o'rnini, qarashlari o'zbek xalqining milliy ongini shakllantirish va mintaqada ta'lim rivojiga xizmat qilganini ta'kidlaydi. Maqolaning asosiy fikrlari:

Tezislar

- Mahmudxo'ja Behbudiy – jadidchilik asoschisi
- Uning Markaziy Osiyoda maorif harakatining rivojlanishidagi roli.
- Ma'rifatparvarlik va islohotchilik g'oyalari
- Musulmon jamiyatini modernizatsiya qilish.
- Ta'lim tizimini isloh qilish.
- Adabiy va jurnalistik faoliyat
- Birinchi o'zbek gazetasi "Samarqand"ning nashr etilishi.

1. "Padarkush" spektakli va unda an'anaviy jamiyat tanqidi.

- Intellektual elitaga ta'siri
- Rus va Usmonli islohotchilari bilan aloqalar.
- Konservativ doiralar bilan qarama-qarshilik.
- Jadidchilikning yuksalishi va qulashi
- Harakatning rivojlanishiga yordam bergan omillar.
- Uni bostirish sabablari.
- Behbudiy merosining tarixiy ahamiyati
- O'zbeklarning milliy ongining shakllanishi.
- Zamonaviy tarixiy tadqiqotlarga ta'siri.

Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919) – Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynagan taniqli o'zbek ma'rifatchisi, dramaturgi va publitsisti. Uning jamiyatni modernizatsiya qilish, ta'lim tizimini isloh qilish va milliy o'zligini rivojlantirish g'oyalari mintaqadagi ijtimoiy hayotga katta ta'sir ko'rsatdi.

Jadidchilik XIX asrning oxirida paydo bo'lib, musulmon dunyosining ilm-fan, texnika va ta'lim sohalarida G'arbdan orqada qolishiga javob sifatida shakllangan harakat edi. Bu harakat an'anaviy ta'lim tizimini isloh qilish, yangi o'qitish usullarini joriy etish va ilmga kengroq yo'l ochishga intiladi. Behbudiy jadidchilik g'oyalarini faol targ'ib qilgan ilk shaxslardan biri bo'lib, yangi maktablar tashkil etish va jamiyatni ma'rifatli qilish uchun nashrlar chiqarish bilan shug'ullangan.

Ushbu maqolada jadidchilikning paydo bo'lish sabablari, Behbudiyning uni shakllantirishdagi o'rni, ta'lim islohotlariga qo'shgan hissasi hamda uning faoliyatining o'zbek tarixi va harakatining asoschilaridan biri sifatida Markaziy Osiyodagi musulmon jamiyatini yangilashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirdi. Uning usuli ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or bilimlarni tarqatish va faol publitsistik faoliyat olib borishga asoslangan edi.

Ta'lim islohotlari Behbudiyning asosiy usullaridan biri ta'lim tizimini isloh qilish edi. U usuli-jadid ("yangi usul") – dunyoviy fanlar, Yevropa pedagogik yondashuvlari va ilmiy metodologiya asosida ona tilida o'qitishga asoslangan ta'lim tizimini joriy etish tarafdori edi. An'anaviy madrasalardan farqli o'laroq, yangi usul asosida tashkil etilgan maktablarda geografiya, tarix, tabiiy fanlar va matematika kabi fanlar o'qitilar edi. Shu tariqa, Behbudiy dogmatizmni yengib o'tishga va yoshlar orasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga harakat qildi.

Publitsistika va ma'rifiy faoliyat Behbudiy islohotlar vositasi sifatida bosma so'zdan foydalandi. 1913 yilda u birinchi o'zbek gazetasi "Samarqand"ni tashkil etdi, unda jadidchilik g'oyalarini targ'ib qildi, dolzarb ijtimoiy masalalarni muhokama qildi va islohotlarga chaqirdi. U o'z maqolalarida ta'lim, ijtimoiy taraqqiyot va milliy ong mavzularini ko'tardi.

Shuningdek, u "Padarkush" ("Otani o'ldirgan") kabi mashhur dramalarni yozib, jamiyatdagi an'ana, patriarxat va o'zgarishlar zarurati haqida fikr yuritdi.

Ijtimoiy-siyosiy faoliyat Behbudiy zamonasining ilg'or ziyolilari bilan faol hamkorlik qilib, tashkilotlar yaratdi va modernizatsiya g'oyalarini ilgari surdi. U matbuot, nashriyot va jamoatchilik muhokamalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatladi. Uning usullari tufayli jadidchilik harakati Markaziy

Osiyoda keng tarqalib, o'zbeklar va mintaqaning boshqa xalqlari orasida milliy ong shakllanishiga yordam berdi.

Shunday qilib, Behbudiyning usuli islohotlarning murakkab dasturini o'z ichiga olgan bo'lib, unga ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, faol publitsistika va tashkiliy ishlar kirgan. Uning yondashuvi mintaqadagi kelajakdagi o'zgarishlar uchun poydevor yaratdi va zamonaviy o'zbek milliy ongining shakllanishida muhim rol o'ynadi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning faoliyati o'zbek xalqi va butun Markaziy Osiyo tarixida chuqur iz qoldirdi. Uning jadidchilikni rivojlantirishga qo'shgan hissasi ta'lim, madaniyat va ijtimoiy fikr sohalarida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Asosiy yutuqlari quyidagilardan iborat:

- Ta'lim islohoti – Behbudiy zamonaviy darsliklar va dunyoviy yondashuv asosida yangi o'qitish metodikasini faol targ'ib qildi. U ilk jadid maktablarini ochdi va yoshlarda savodxonlikni oshirishga xizmat qiluvchi o'quv materiallarini tayyorladi.

- Milliy matbuotni rivojlantirish – birinchi o'zbek gazetasi "Oyna" nashr etilishi jurnalistika rivojiga va ilg'or islohotlar g'oyalarining tarqalishiga turtki bo'ldi. Uning mehnati natijasida xalq ijtimoiy va siyosiy jarayonlar haqida ko'proq xabardor bo'la boshladi.

- Milliy ongni yuksaltirish – Behbudiy o'z asarlari va publitsistik faoliyati orqali xalqda milliy o'zligini anglash hissini shakllantirdi, o'zini o'zi boshqarish, mustaqillik va madaniy taraqqiyotning muhimligini ta'kidladi.

- Keyingi avlodlarga ta'siri – Behbudiyning g'oyalari keyingi islohotchilar va siyosiy arboblarni ilhomlantirishda davom etdi. Uning mehnati ko'plab ta'lim va ijtimoiy tashabbuslarning asosiga aylandi, bu esa zamonaviy o'zbek jamiyatining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Behbudiyning fojiali taqdiriga qaramay, uning g'oyalari nafaqat dolzarb bo'lib qoldi, balki bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Uning islohotchilik faoliyati o'zbek jamiyatining yanada rivojlanishiga asos bo'ldi, uning nomi esa mintaqaning buyuk mutafakkir va islohotchilaridan biri sifatida tarixga muhrlandi.

Mahmudxo'ja Behbudiy va jadidchilik asoslari

Shaxsiylik va ta'sir masalalari

Ba'zi tadqiqotchilar Behbudiyning O'rta Osiyo jadidchiligini asosiy g'oyaviy rahnamosi deb hisoblashadi, boshqalar esa Ismoil G'aspiralining avvalgi islohotchilik ta'sirini ta'kidlaydilar. Savol shundaki, Behbudiyning harakatning mustaqil asoschisi deb atash mumkinmi yoki u faqat O'rta Osiyoda uni ommalashtirgan shaxsmi?

Jadidchilikda dinning o'rni

Jadidlar islomiy ta'lim tizimini isloh qilishga intilganlar, ammo ularning dinga bo'lgan munosabati hali ham bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda.

Ayrimlar ularni islomni Yevropa ilg'or g'oyalari bilan uyg'unlashtirishga uringan liberal modernistlar deb bilishadi. Boshqalar esa jadidlar diniy an'analarni zamonaviy sharoitga moslashtirishga harakat qilganini ta'kidlaydi.

Rossiya islohotlari va mustamlakachilik ta'siri

Ba'zi tarixchilar jadidchilikni Rossiya mustamlakachiligi va uning islohotlariga javoban paydo bo'lgan harakat deb hisoblaydilar. Biroq, boshqa mutaxassislar jadidchilikning ildizlari yanada chuqurroq bo'lib, u faqat Rossiya omiliga emas, balki Usmoniylar va Fors

islohotchilari ta'siriga ham bog'liq ekanligini ta'kidlashadi. Behbudiyning siyosiy qarashlari Behbudiy mustamlaka ma'muriyatini tanqid qilgan, biroq ochiq qarshilikka chaqirmagan. Ayrim tadqiqotchilar uning islohotlar dasturi mo'tadil bo'lgan deb hisoblashadi va u tub o'zgarishlarni ko'zda tutmagan deb ta'kidlashadi.

Boshqalar esa uning g'oyalari kelajakdagi milliy harakatlar uchun asos bo'lishi mumkinligini aytadilar, agar u hukumat tomonidan shafqatsiz bostirilmaganida. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, barcha jadid bobolarimiz singari Mahmudxo'ja Behbudiyning ham muborak nomi qayta tiklandi. Tarixchi va tilshunos olimlar tomonidan uning ijtimoiysiyosiy faoliyati hamda ilmiy merosini o'rganish boshlandi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev XX asr boshlarida Turkistonda zamonaviy ta'lim tizimiga asos solgan, millat ozodligi, xalq farovonligi uchun kurashgan barcha jadidlarga, jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiyga ehtirom ko'rsatib, yoshlarga o'rnak qilib ko'rsatish hamda ma'naviy merosini chuqur o'rganish bo'yicha oqilona va adolatli ishlar qilayotgani yaxshi ma'lum. 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga qilgan

Murojaatnomada milliy yetakchimiz "2020 yili xalqimiz tarixining murakkab damlarida ma'rifat mash'alasini baland ko'tarib chiqqan ulug' alloma va jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudiyning 145 yillik tavallud sanasi keng nishonlanadi. Umuman, biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi", degan ta'kidlari buyuk allomaning millatimiz va davlatimiz oldidagi tengsiz xizmatlarining e'tirofidir, albatta.

Prezidentimiz 2020-yil 30-sentabr kuni "O'qituvchi va murabbiylar kuni" munosabati bilan ziyolilarga qilgan murojaatida jadidchilik harakati va uning yirik namoyandalari haqida to'xtalib, "...mamlakatimizda Uchinchi Renessansni XX asrda ma'rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi... Bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflot botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar" dedi hamda uch jadid: Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonovni istiqloq, ozodlik, erkinlik uchun qilgan fidokorligi, "milliy ta'lim va tarbiya tizimi"ni yaratishdagi hissasi uchun "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlanganini bildirdi. O'z davridayoq "Turkiston jadidchilik harakati otasi" deb e'tirof etilgan Mahmudxo'ja Behbudiyning qilgan xizmatlari e'tirof etilib, davlatimiz rahbari tomonidan munosib taqdirlandi. Mustaqillik yo'lida fido bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiyning umri millat va Vatan umri qadar boqiydir.

Xulosa

Behbudiy va jadidchilikning O'rta Osiyo tarixidagi o'rni haqida bahslar davom etmoqda. U Yevropa Uyg'onish davri reformatorlariga o'xshash islohotchi bo'lganmi yoki islomni mustamlaka davri talablariga moslashtirishga uringan an'anaviyist bo'lganmi, bu hali ham ilmiy bahsmunozaralarning asosiy mavzularidan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Behbudiy, Mahmudxo'ja. «Padarkush» – jadidchilik g'oyalari aks etgan ilk o'zbek dramatik asari.

2. Behbudiy, Mahmudxo'ja. «Samarqand» gazetasi maqolalari (1903–1913) – ta'lim, siyosat va ijtimoiy islohotlarga oid maqolalar.
3. «Turkiston viloyati gazetasi» (1870–1917) – Behbudiy va boshqa jadidlarning maqolalari nashr qilingan gazeta.
4. Is'hoqxon Ibrat. «Jome' ul-hikoyat» – jadidlar va ta'lim sohasidagi islohotlar haqida ma'lumotlar.
5. Ikkinchi darajali manbalar (Tadqiqotlar va monografiyalar):
6. Bartold, V. V. «Kultur'noe dvijenie sredi musul'man Rossiyskoy imperii» – Rossiya musulmonlari orasidagi modernizatsiya jarayoni.
7. Kamp, Marianne. «The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism» – jadid ayollarning roli va modernizatsiya jarayonlari.
8. Khalid, Adeeb. «The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia» – Markaziy Osiyodagi jadidchilikning siyosiy va madaniy tahlili.
9. Ziyodullaev, M. «Mahmudxo'ja Behbudiy» – Behbudiy hayoti va merosi haqidagi tadqiqot.
10. Khayrullaev, M. «Jadidchilik harakati va uning ta'siri» – O'zbekiston va Markaziy Osiyo jadidlari faoliyatining tahlili.
11. Arxiv materiallari va qo'shimcha manbalar:
12. O'zbekiston Milliy Arxivi – Behbudiy va jadidchilikka oid hujjatlar. «Shark yulduzi» jurnali maqolalari – jadidchilik harakati tarixi va Behbudiy merosi bo'yicha ilmiy maqolalar.
13. Jadidlar.uz sayti.

INNOVATIVE
ACADEMY